

Василије М. КУСОВАЦ*

ЗДРАВСТВЕНЕ ФУНКЦИЈЕ У ВРИЈЕМЕ ДИНАСТИЈЕ ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ

Сваки степен развоја материјалне и других видова културе праћен је и одговарајућим степеном развоја здравствене културе, а од конституисаности државне заједнице зависи степен развоја њених здравствених функција. А када је у питању биолошки опстанак као исконска категорија, онда и сви видови народног стваралаштва у сврху заштите здравља, улазе у систем здравствених функција. Отуда је и наша намјера, да у овом Саопштењу, без обзира на степен развоја и организацију државе на просторима Црне Горе у вријеме династије Петровић Његош, подведемо све оне активности друштвених структура, спонтане или организоване, индивидуалне или колективне, изнуђене или промишљене, под појам здравствених функција. Оне то и јесу по природи појављивања и постојања, јер им је циљ чувања здравља и заштита од болести. Дужина трајања развојног процеса ће бити зависна од више фактора: историјских, географских, климатских, друштвено-економских, религиозних итд.

Црногорски народ је био осуђен да се кроз неколико вјекова бори за свој физички опстанак, а кроз то и за своје национално и вјерско постојање. Док је Европа отварала велике медицинске школе факултете и универзитетете, дотле је Црна Гора, та мала али независна држава, у јаком али не и пријатељском окружењу различитих култура и развојних степена, вјера и обичаја, кроз вјекове имала најразвијеније „ратне школе” са едукативним капацитетима по њеним ћувицима на бранику њене слободе, независности и чувању „голих живота њених грађана”.¹ А то није мјерено годинама – вјекове је низала у сталној борби за одржавање својег црногорског националног идентитета, своје вјере и своје државе.

* Доктор медицинских наука, Цетиње.

¹ Кусовац В., 125 година Болнице „Данило I”, Зборник радова из историје црногорског санитета, Цетиње, 1998, 11

Географски и климатски фактор су имали значајну улогу у развоју. У „Грлици” за 1835. годину штампан је „Кратки поглед на географско-статистичко описаније Црне Горе.² У њему је записано: „Црна Гора млого је брдовита ...” а „раздjeљује се на 8 окружија, од које четири Нахије, а друга четири Брда зову се...”. За Катунску Нахију каже: „...пак и то је на-
гомилана све с превеликијема голијема стијенама, које се овде крши зо-
ву”.³ У оновременој Црној Гори „Два су главна пута (у Црној Гори); први и
главнији води од Котора преко Његуша, Цетиња, Добрскога села и Цекли-
на на Црнојевића Ријеку; а други разстављајући се с првијем од Његуша,
иде преко Ђеклића, Ђелица, Кчева и Пјешиваца у Никшиће, но тако су и
један и други на млогијема мјестима рђави и стрменити, да једва коњ нато-
варен преко њи(x) може ходити...”.⁴ Остало су „стазе преко крша”, „изузи-
мајући оне преко Бјелопавлићкије и Црмничкије поља”. А 109. година
прије овог описа, владика Данило је спријечио „његово блаженство” патри-
јарха пећског приликом његове „визите” ..., да се сâм не труди проз ову кр-
шовиту земљу су толико тешкијех коња и људих, и тако се је на нашу мол-
бу преклонио и уставио се је у Брда и у Зету...”.⁵ У оновременој Црној Го-
ри посебну тешкоћу је представљао „...докле се не почне мука доходит од
снијега...”.⁶

Општа непросвијеђеност је и здравствену културу одржавала на нивоу
народне медицине. У писму владике Данила изванредном провидуру, 20.
априла 1728. године, каже се: „...предику учинит оному пуку малоумно-
му”,⁷ а војводи Марку Андрину из Бечића 30. октобра исте године: „...Ја
сам доста и жив био међу ови зли и непокорни народ и одавно бих крепа от
јазве, него се разговарам и гледам у прве старе историје да су и гора зла би-
ла и горе мутње”.⁸ А владика Сава 1. јануара 1746. год. Пише изванредном
проводуру: „...Нијесмо имали колеје вас прије поздравит от великога моје-
га труда и муке које имам међу овом дивљом крајином. Не даду ми ни пра-
зника починут ни блага дневи учинит ...”.⁹ И владика Петар I у Посланици
Љуботињанима и Зачиранима каже: „...неко сам остара више од зла и непо-

² Календар „Грлица” за 1835 годину, 41-54

³ Записи, Гласник цетињског историјског друштва, год. XIV, књига XXV, фе-
бруар 1941, Цетиње, 98.

⁴ *Ibidem*, 100.

⁵ Зборник документа из историје Црне Горе (1685-1782), спремио за штампу
др Јефто Миловић, Цетиње, 1956, 57.

⁶ *Ibidem*, 259

⁷ *Ibidem*, 80.

⁸ *Ibidem*, 81

⁹ *Ibidem*, 176

слуша црногорскога, него ли од мојијех данах ...”.¹⁰ Његово „жаленије... за покраћење ваше домаће рати и крвопролића, радећи вас саставити у слогу и јединство...” је добрим дијелом сврха и смисао његових посланица, само њему својственим стилом писаних.¹¹ Настојања „да добри људи буду поштовани, а зли кастигани” остаће трајна жеља, али и илузија живота не само оновремене Црне Горе,¹² иако владика Василије изванредном провидуру, 23. новембра 1759. године, каже: „...С немалијем нашијем трудом учнили смо Черногорце како мирне јагањце у љубави међу собом и са свакијем наоколо себе, особивлаже с Приморјем...”¹³

Власт у оновременој Црној Гори су представљали „По милости б(о)жијеј ми гувернадур и сердари, кнезови и главари, о(д) све Чрне Горе који примамо власт и старјешинство у нашој провинцији благословенијем прео-свештенога митрополита цетињскаго г-на Саве...”¹⁴ Обавеза власти у оновременој Црној Гори је, превасходно, била у организовању сталног отпора непријатељу из сусједства, али и унутрашњих односа. „Војвода Илија Дрекаловић и губернатор свих Брда” пише провидуру „...да није било нас, Црногораца и Брђана све би Турци до Млетака били освојили...”. А какав је био положај власти у оновременој Црној Гори, илуструје писмо Хаци Мехмед-паше владици Василију од 29. априла 1755. године. Поред осталог у вези с неплаћањем харача у писму се каже: „...Имам над у Бога да од моје рике и у море утећ нећеш него ћу те живог на колац набити, а све ћу оне главаре повјешати, којизи се око тебе находите...”¹⁵

У најранијим документима из доба Петровића релативно често је присутна ријеч о глади. У писму изванредном провидуру, владика Сава 1740. год. правда Мајињане, да их „је велика глад смела и невоља...” да не дођу на поклоњење „када сте им заповиједили”, а 23. фебруара 1748. провидуру каже: „...и заиста, г., хоће погинут пук от глади. Мене су досад све изјели што смо имали: и жито и аспре. Сад немам ни себе ни њима, но се надамо...”¹⁶ У писмима владику Саве у марту и у априлу 1764. год. Читамо о глади Грбљана да су „и почели су умират и неће живи остат” од глади, а владику Василије у фебруару 1748. и у августу 1763. год., у обраћању провидуру пише о доласку „жита под Котор” и моли „да га не би трговци от мјеста прекуповали но народ сам да купује и крајина да се прехрани... е да

¹⁰ Петар I Петровић, *Посланице*, Цетиње, 1993, 270.

¹¹ *Ibidem*, 241.

¹² *Ibidem*, 236.

¹³ Зборник докумената..., 268, 269

¹⁴ *Ibidem*, 192

¹⁵ *Ibidem*, 241.

¹⁶ *Ibidem*, 201

би крајину от глади пре хранио...”.¹⁷ Исти владика Василије 1764. год. пише изванредном провидуру за „игумана Исајију манастира Свете Петке... да би ваше преузвишено г-дво одржали њега с његовијем монастирскије-ма људма да не помрку од глади до новога жита...”.¹⁸ И његушки главари о потраживању некога дуга за потражиоце кажу да „...сиромаси трпјет ни чекат не могу, е умирају от глади...”.¹⁹ Илустративне и суморне, о оновременој Црној Гори, су ријечи владике Петра I у писму которском поглавару 1825. г. Поводом понуде за „једног лијечника у своја мјеста имати“ ради „пресађеније кравскијем кнојем от крастах“. „...но моје тешке жалости што је, видећи да ови народ нем о чем живјети, не видим никакве душевне ни тјелесне ползе да се умножава, нако да от глади умире, или по причини велике тјескоте и несташице да један другога бије и ћера, сљедоватљно по мојему плачевному разсужденију боље да дјеца од крастах по полученији свјатаго крещенија умиру, него ли кад нарасту да буду гладни и несташцијом принуђени туђе имуће грабити и своју брађу бити и ћерати, јер они кои от крастах умру неже имати грехи које имаду они што от крастах пре-боле“. А у својим *Мемоарима* Никола I Петровић о години послије рата са Турском 1862. каже: „као да је Бог хтио овај народ провести кроз свако и најтеже искушење, пусти одмах иза рата над Црном Гором и гладну годину, какву је мучно икада очекивала“. У таквој унутрашњој економској ситуацији, одржавање трговачких веза са сусједима је било од великог егзистенцијалног значаја за оновремену Црну Гору, што је представљало по-себну бригу власти.

У таквим односима простор за развијање здравствене културе и здравствених функција је био веома сужен. У расположивој ми грађи могле су се пратити болести владика и неких главара, али не и њихово лијечење. У писмима изванредном провидуру може се пратити здравствено стање владике Данила. У писму од јануара 1728. године „...како смо дошли јучер у нећељу овђен доље у Махине веома трудно и мучно од храмоће ножне...“, од 20. априла 1728: „...доље ноге све изтрухле и избишале...“, 1728-1730 (?): „Ја сам у ноге зло болан, а и у очи мало здрав“, 8. јула 1729. г.: „...има 15 дни како ми је удрило у лијево колјено у неку стару рану нека нова немоћ алити стара она рањена болијест, тер не могу ни пјешице ходит, ни се на коња припет, нити се могу куђе животом макнут да послужим...“, 22 јула 1729 г.: „...ми смо стари и у ноге љуто болесни, а и у очи, и у руке не много здрави, ма у срдце, фалећи г-на Бога, и здрави и вљерни, и ништа фалсо

¹⁷ *Ibidem*, 200, 280

¹⁸ *Ibidem*, 284

¹⁹ *Ibidem*, 221

не пишемо...” и 16. августа 1729: „...него сам фалио и очима, а другому не дам да ми пише”.²⁰

И владика Сава у писмима провидурима болује, па 22 IX 1739. каже: „...зашто има пуно времена како смо немоштни от болести...”, 18. марта 1741: „...Нас је спопала болест, те не могу служит ваше пресвијетло госпоство како би потреба била...”, 12. априла 1741: „...фата ме огањ, но ми прости мојпреузвишени г-дине”, 12. јула 1747: „...зашто сам лоша живота”, 20. јула 1752: „Ево ти се находимо слаби почијевајући у постельи...”, 7. октобра 1760: „Иштемо грацију у ваше преведрости да нам опростите по ради били смо слаби”, 9. децембра 1765: „...ако смо у тијелу и слаби от болести, али смо у памети здрави, фала Богу...” и 10. маја 1766. год.: „...но смо остарили и очима фалили. Давно смо се родили...”.²¹

Владика Василије о својој болести пише 27. јула 1755. г. Ивану Милошевићу: „Ма сам ја све заборавио при себе, зашто ме боли десна рука и десна нога и находимсја у постельу...”.

Још неколико писама о болести Вука Станишића. Посебно интересантно је његово писмо изванредном провидуру од 16. XI 1727-1728 (?), у којем каже: „...ево два мјесеца данах како сам у постельу болестан. Нити сам се надао ја, ни другизи да ћу остат, но тако Бог и мати божја погледаше њиховијем оком, те сам, фалећи Бога, најбоље. *Ma da ne bi фратер ои спаса* (подвукao B. K.) који је стајао у мене педесет данах, до сад бих под земљом био...”. Исти Станишић у јулу 1739. године пише изванредном провидуру: „...али сам болан у жестоком огњу... у овому огњу не могу ни о себе ради-ти...”.²²

И сердар Станиша Станишић пише изванредном провидуру 24. децембра 1747. године: „...ако ми се болест огњена не поврати”, а 18. новембра 1748: „...Ево 56 данах како из постелье изиша нијесам и бјеше ме почео остављат огањ...”.²³

Из свих ових писама може се симптоматски наслутити о каквим се болестима радило, а никако о начину лијечења, сем донекле код болести Вука Станишића: „...да не би фратер от спаса ...до сад бих под земљом био”. У свим овим поменима о болестима владика и главара никадје се не помиње медиг – вјероватно су лијечени лаичком, односно емпиријском медицином.

И владика Петар I у својим *Посланицама* пише „октобра 1. – 1827”: „...а сувише што сам оболио и ноге изгубио...”.²⁴ Тада је владика био на прагу дубоке старости. Да је то било вријеме видара, ранара, травара, односно на-

²⁰ Зборник докумена..., 74, 79, 83, 89, 91, 95.

²¹ Ibidem, 122, 137, 157, 186, 228, 272/273, 303, 307.

²² Ibidem, 72, 121.

²³ Ibidem, 195, 206.

²⁴ Петар I Петровић, *Посланице*, 329.

родне медицине, види се из писма Стијепа Мартиновића из Цетиња изванредном провидуру од 5. октобра 1774. године. У писму каже: „...Разумјесмо вашу госпоцку заповијед, а за овога рањеника њему је нога сломљена од колјена до шљанца, од кости није утекло ништа, а ја по мојој души видам га и видаћу како брата оли сина, а ту хоће спеназа много, ма сада писат не умијем докле преболи али умре. Таде ћу ви све предат у писмо кад буде вријеме о(д) тога. И остајем на служби медигу – Стијепо Мартиновић, из Цетиња”.²⁵

Иако је у оновременој Црној Гори народна медицина била главни „ослонац” становништву за лијечење свакодневне патологије, у посебним случајевима, а зависно и од материјалних могућности, коришћени су стручни љекари и болнице у Котору. Владика Василије моли, 29. јануара 1756. г., изванредног провидура за „...тога ђакона Самуила да би сте заповиђели медигу у шпедал њега болестна лијечит, зашто нема тко за њега пенђат...”,²⁶ а за вријеме владике Петра I, због неке „несретње” болести, војвода Богдан Мартиновић из Бајица је био на лијечењу у Котору код тамошњих љекара.²⁷ И Петар II Петровић Његош, иако је у „Горском вијенцу” „озваничио” етномедицину, прихватајући је и сâм у појединим фазама своје тешке болести, користио је у лијечењу которског окружног љекара др Вићенце Голђија, а за консултације и др Петра Маринковића, такође љекара из Котора. Ријечи Вука Мандушића у „Горском вијенцу”:

„Бјеше ми се снаха помамила,
без путах је ништа одржати!
Отвара' јој књиге на пророке:
неки каже – ,На сугреб је стала',
неки каже – ,Сплеле је мађије'.
Свуд је води по манастирима
И читай јој масла и бденије...”

одсликавају погледе оновремене вјерске медицине у свим облицима, као год и ријечи сердара Јанка:

„свагда носим рена уза себе
и трнову драчу у оптоку...”.

Кроз „објашњење” Вука Мићуновића за „несрећну мору” сердара Јанка: „...но си, ето, кâ чабар дебео, па те сало, кад лежеш задуши”, Његош се приближава погледима и савремене медицине код те и такве патологије. Ријечима војводе Драшка: „...јоште млади а обезубили, све лижући оне по-

²⁵ Зборник докумената..., 329.

²⁶ Ibidem, 29.

²⁷ Драгићевић Р., Прилог историји саништва у Црној Гори (3), Записи, год. XIV, књига XXV, април 1941, Цетиње, 221.

сластице, од жеље се сад наједох меса...”, илуструје и савремене погледе на зубно здравље.²⁸

Познато је да је др Nicollo Pinelli, „...љекар у Будванској срезу...од 23. децембра 1828. г...”, лијечио у манастиру Стјењевићи изнад Будве предсједника сената Ивана Ивановића Вукотића.

Из Његошевих писама каторском поглавару сазнајемо да је на Цетињу од 1837. године постојала школована бабица Angelica Stratrico. Писмо је од 17. маја 1843. године и гласи: „Нека Анђелика Стратико, која, као што она исповиједа, не могући у Будви са својим занатом бабичења прибављати себи дневно неопходимо садржаније, јошт 1837. године дошла је у Црну Гору, где се те исте године удала за некојега Ђорђија Стефановића и где се и сада налази...”.²⁹ Трагом овога писма, у „Almanacco provinciale della Dalmazia” смо се увјерили да се радило о школованој бабици, питомици Пријемашке школе у Задру.³⁰ Она је остала на Цетињу све до 1860. године, односно пуне 24 године. Она представља прву особу „са образовањем из здравствене области, бар што се тиче трудноће и порођајне проблематике”,³¹ која је живјела у старој Црној Гори, а у XIX вијеку и једину са тако дугим боравком у њој. Колико је својим боравком била у функцији помоћи у трудноћи и порођају, с обзиром на дубоко урезане традиционалности у овој области, није нам познато због недостатка изворне грађе,³² али је као „баба Анђушу” помиње др Петар Миљанић у својим „Цртама из судске медицине”, везано за вјештачења код силовања, трудноће и импотенције за потребе и по налогу Сената.³³ Још увијек је то доба народне медицине, али већ на прагу првих корака научне медицине.

Вратимо се сада здравственој функцији у вези са заразним болестима у оновременој Црној Гори. Заразне болести у свијету, далеко у прошлим вјековима, доводиле су до великих помора становништва. Куга, колера, велике богиње ...су представљале праву мору и на њихов помен би настајала права паника и бјежање из насељених мјеста. Путеви заразе су обично ишли преко сусједних турских територија. Владика Василије пише 28. октобра 1751. године изванредном провидуру: „...а будући куга и(з) Сарајева

²⁸ Петар Петровић Његош, *Горски вијенац*, Титоград, 1974, 91, 111, 122, 134.

²⁹ Петровић П., *Цјелокућна дела*, књига 9, Писма III, Просвета, Београд, 1955, 45.

³⁰ *Almanacco della Dalmazia per l' anno 1838, Zara, Dalla Tipografia dei Fratelli Battara.*

³¹ Миљанић Н., *Неки љодаци о здравственим љиликама за вријеме Пејтра II Петровића Његоша*, Српски архив, 5, год. 97, Београд, 1969, 647.

³² Кусовац В., *Докторска дисертација*, Нови Сад, 1992, 157.

³³ Протић М., *Медицина у законодавству Црне Горе*, VIII научни састанак Југословенског друштва за историју медицине, фармације и ветерине, Београд, 1962, 5.

никад не излази, колико ис Цариграда...”.³⁴ С обзиром на положај Црне Горе између турске и млетачке територије, млетачке власти су и код најмање доставе и сазнања обавјештавале, некада и пренаглашено или политички смишљено, власт у Црној Гори, захтијевајући мјере предострожности пре-ма турској територији, као уобичајеном изворишту заразних болести. Код владике Петровића су увијек наилазили на кооперативност од значаја и за своје становништво, чиме је та активност добијала атрибут здравствене функције власти, са елементима лаичког „епидемиолошког“ извиђања и превентивних мјера затварањем границе према турској територији, до изоловања и спаљивања куће или кућа оболелих. На обавјештење млетачког провидура у децембру 1737. године о појави куге на турској територији, владика Сава му одговара 30. децембра: „...Ми ниже подписани јесмо примили вашу поштовану књигу у коју заповиједате да сјетујемо ову крајину да се чувају от болести која се чула и јест у Бар. *Писали смо кнезовима и стварјеши-нама на све банде да се имају добро чувати и да се моле ё-ну Богу и блаже-ној Госији* (подвукао В. К.) да они сачувају и уставе исту болест који могу уставит и смиловат се на крсћане. Госп. п. и п., Црногорци су с Турцима у рат, те не иду у градове турске...“. У даљем тексту писма владика указује провидуру да „је већи страх да је трговци не донесу морем, како су и приђе исти Паштровићи у себе је унијели...“, чиме показују и познавање и праћење епидемиолошке ситуације.³⁵ Из страха од ширења болести из заражених крајева, млетачке власти су уводиле карантин, а црногорске затварање границе према турској територији. И 1760. године, код појаве куге у Албанији, млетачки провидур је обавијестио о томе владику Саву. Услиједио је владичин одговор 12. августа исте године. Он гласи: „...Примили смо вашу преведру књигу и лијепо све разумјели вашу преведру заповијед што ми заповиједа-те поради болести божјега страха. Колико смо чули за ту болест да се била указала украй Скадра у једно село, *ми смо ђа час ови ђук авизали и зајрије-шили да се сваки има чувати од зла и сувише силали смо чојка близу Скадра на уходу да види што је и како је* (Подвукао В. К.), ма каже добро и да неће зла бит, ако Бог дâ, а Бог ће све сачувати и блажена Госпа...³⁶ Кооператив-ност је трансформисана у здравствену функцију власти.

Поново се „болест божјег страха“, у јануару 1765. године, појавила у Босни, Далмацији и епиру, у јесен и у Херцеговини, а потом у зимским мје-сецима 1765/66. у Грахову. Истовремено је записана појава куге у Подго-

³⁴ Зборник докуменаћа..., 225.

³⁵ Ibidem, 115.

³⁶ Ibidem, 272.

рици и околини, укључујући и околину Скадарског језера.³⁷ На провидуро-во обавјештење, владика Сва одговара 9. децембра 1765. године: „Прими-смо вашу пресвијетлу књигу и све разумјесмо што заповиједате. Г-не п., ако смо у тијелу и слаби от болести, али смо у памети здрави, фала Богу. *Ми смо сваке нећеље силали своје људе да гледају иде ли та болеснай пријед к нама* (подвукао В. К.), ма фала Богу, овамо се не примиче, но како је љетос била у Подгорицу и преко Подгорице, тако је и сад, а Црна Гора, и Ријечка нахија, и Црвничка нахија, и Жабљак и пут Скадра то је све здра-во, фала Богу, а ми често пишемо главарима да се сваки чува...”³⁸

„Болест божјега страха“ се и наредних година одржавала на сусјеним, тада турским територијама (Никшић, Подгорица, Скадар), са продором 1767. године и у неколико села Црмничке нахије, па и у Боку Которску.³⁹ У сјеверној Албанији се јављала епидемија куге 1770-1771. године, а одатле преко Подгорице прелази у Љешанску и Црмничку нахију и на Цетиње. По већ уходаном систему, народни главари предузимају мјере изолације у свр-ху немијешања становништва и обраћања провидуру у котору. Тако се гу-вернадур Јован Радоњић и сердар Јован Петровић са Његуша, 28. септем-бра 1772. године, обраћају изванредном провидуру са молбом „от наше стране и свијех главара његушкијех и вас збор на искуп да нам пошљеши људе вјештие у овакве ствари да она мјестица исчистие...“ (подвукао В. К.).⁴⁰ Још један доказ развијене здравствене функције, односно развијене одго-врности власти у заштити становништва од заразних болести.

Кооперативност као здравствена функција црногорских владика Петро-вића по питању заштите становништва од заразних болести ће бити посеб-но интензивна за вријеме владике Петра I, али сада већ с аустријским вла-стима у Котору, као и племенским главарима у оновременој Црној Гори. Иако је „куга или црна смрт“ дошла са истока 1347. године и раширила се по Европи 1348, ни наредни вјекови нијесу били поштеђени од њене „ко-сидбе“ људских живота. И у XIX вијеку она ће представљати „прави бич Божји“ или „болест божјег страха“. У једном извјештају из 1818. године, сердар Саво Пламенац пише владици Петру I: „...за страшну болијест која се находити у Глухи до, у братство Масоничића“, због чега се „...разбрежа народ по гори и не саставља се нитко један за другијем... Пазар на Вир раз-метнули су да пазара није. Берчељани, Сотонићи и Бољевићи ставили су страже и нитко се не мијеша и не саставља с Глуходольанима у Буковича-

³⁷ Живојиновић Д., *Здравствене ђрилике у деловима данашње Црне Горе у вре-ме Шћепана Малоћ (1767-1773)*, *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae, Anno XIV*, 2, MCMLXXIV, 64.

³⁸ Зборник докумената..., 326.

³⁹ Живојиновић Д., *Здравствене ђрилике...*, 65.

⁴⁰ Зборник докумената..., 326.

нима (подвукао В. К.). У Буковик била се показала у кућу Перовића и умрело је троје чељади и није и(х) нитко укопа, нога Буковичани заждили кућу перовића и све је изгорјело и кућа и чељад у кућу...”.⁴¹ Резултат владичине кооперативности је и долазак „ћесаро-краљевских медика, да виде од које болести се чељад у вашу нахију умиру и да науче како би људи могли своје болестнике лијечити...”. У овој Посланици „Црмничанима от нас Владике Петра” владика препоручује „да их са свом стимом и благопристојним, начином, колико љевше и боље можете, сусретете и дочекате...”.⁴² У одговору владици Петру I, Саво Пламенац каже: „...иста комисија састојала је (од) два доктора – Крашковић и Ферети...”. Пошто се „болест божјег страха” и даље ширила и стигла у Брчеле (Црмница) и Штитаре (Љешанска нахија), чија „су се сва чељад из онога селенија по горам разбјежала...”, то је владика Петар I у сталној преписци са которским поглаваром. Он га обавјештава и о кретању болести и мјерама које предузима, па каже: „...Ја сам немедљено послao наредбе у поменуту нахију да кућу *кућом оштровану ућале, шако и у сва окружна мјесета да сираже њосиаве...*”⁴³ И наредних година владика Петар I одржава у крајевима пограничним са Турском, а и због других заразних болести. У писму од 7. јуна (н. к.) 1825. г. Которски поглавар пише владици Петру I: „...У згоду те се један врач од овога Окружија употребио пут стране Светога Јевстатија у Добриту на пресађеније крастах...”, па је том приликом „пресађеније крастах” добило и „27-оро чељади од Заказах, принадлеженијех общтеству његушкому...”⁴⁴ Због страха од ширења „наравних красти” которски поглавар у истом писму нуди „тамо једнога врача за растројет исто пресађеније кроз пространу државу од Црне Горе”, иако су, према владичиним ријечима, домороци „...привикли от назад тридесет и више годиштах привијати красте малољетној дјечици”⁴⁵ Преписке са которским поглаваром је било и 1829. године у вези са бјеснилом.

И Петар II Петровић Његош је наставио стопама својег претходника у погледу заштите од заразних болести. Праћењем епидемиолошке ситуације у земљи и окружењу, па на писмо Микела Мартелинија о „болијест говеђу”, истог извјештава у мају 1831. године „...да опоменуте болијести никадје није на околичним мјестима чути, акамоли в Черногорје”.⁴⁶ У писму истом Мартелинију 31. децембра 1831. године а у вези с извјештајем „...да

⁴¹ Драгићевић Р., *Прилог исхорији санићећа у Црној Гори (I)*, записи, Гласник цетињског историјског друштва, год. XIV, књига XXV, Цетиње, фебруар, 1941, 86.

⁴² Петар I Петровић, н. дј., 167.

⁴³ Драгићевић Р., н. дј., 167.

⁴⁴ *Ibidem*, 92.

⁴⁵ Драгићевић Р., н. дј., 141.

⁴⁶ Петар Петровић Његош, *Писма I*, 1830-1837. Просвета, Београд, 1951, 55.

се је у Црној Гори појавила некаква болест од које по Вашему писму умире много народа...”, Његош ставља до знања „...да ми сада имамо сенат и националну гвардију, по којима уредбама ми знамо сваку ствар што се у Црној Гори чини...”.⁴⁷ У склопу здравствених функција у оновременој Црној Гори, Његош је 1837. године „...данас разаслао окружно ћисмо ћо Црној Гори да се свуда ћо граници турске Албаније ћостави кордун и да снраже снрожајше ћазе...”, па увјерава котарског поглавара да „...се Црногорци не мијешају са житељима турске Албаније...” (подвукao B. K.).⁴⁸

Здравствене функције у Црној Гори ће почети добијати у квалитету са почетком ангажовања француских љекара у доба књаза Данила, односно крајем 1858. или почетком 1859. године, у својству дворских љекара, које ће са прекидима трајати све до 13. маја 1888, када је посљедњи од њих, др Феврије (*Jean Baptiste Fevrier*) напустио Црну Гору.⁴⁹ Њихов долазак ће представљати почетак нешто шире еманципације научне медицине – без обзира на званичну номинацију „дворски љекари”, њихово присуство и ангажовање мимо Двора и мимо професионалне активности у ужем смислу ће оставити видне и значајне трагове у развоју здравствених функција и здравствене културе у Црној Гори. Први од њих је био Луј Пол Тедески (*Luis Paul Tedeschi*), који је остао непуне двије године. и баш он, као први од љих, био је, поред лијечења књажеве породице, много ангажован и у лијечењу становника Црне Горе, „...који су му се често обраћали за љекарску помоћ...”.⁵⁰ Други од њих је био др Панкраци (*Jacques Toussein Pankrazy*), „...који је,... стигао у јуну 1861. г. ...” и остао до средине јуна 1865. године. Крајем љета 1867. године је стигао др Алфред Булоњ (*Alfred Boulogne*) – остао је само годину дана. Свој, иако кратак боравак у Црној Гори овјековјечио је у Паризу 1869. г. књигом „LE MONTENEGRO, LE PAYS ET SES HABITANTS” (Црна Гора и њени становници). И четврти по реду, др Г. Frilley, са својим сарадником Ј. Влаховићем 1876. г. написао је студију „LE MONTENEGRO CONTEMPORAIN” („Савремена Црна Гора”). И једна и друга књига су отвориле француској и европској јавности странице живота оновремене Црне Горе. Исхрана, хигијенске и здравствене прилике, болести и лијечење у Црној Гори обрађени су у посебним поглављима. Према Д. Вујовићу, др Frilley је остао скоро пет година. И посљедњи од њих, др Frilley је у два наврата у Црној Гори остао скоро 10 година (1873-1880 и 1886-1888).

⁴⁷ Ibidem, 97.

⁴⁸ Ibidem, 417.

⁴⁹ Глас Црногорца, 15 маја 1888.

⁵⁰ Вујовић Д., *Француски љекари у Црној Гори у другој половини XIX вијека, Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae, Anno XIV, 2, MCMLXXIV*, 78.

У другој половини шездесетих године XIX вијека, под утицајем страшне „кољарне” године или сугестија ондашњег дворског љекара др Frilley-a, појавили су се у Црној Гори први државни љекари: др Јован Ђустинијани (1867-1870) као цетињски љекар и др Јован Аслани 1869. до новембра 1870. г. као „брдски љекар”, па до краја 1872. као цетињски. Тешка епидемија колере 1867. године, пред којом „...стајаху Црногорци немоћни, с прекрштеним рукама, гледајући само пустошење дотле никад невиђено”, била је изазов и подстицај за развијање нужних здравствених функција власти, почев од веома интензивне кооперативности с аустријским властима у Котору, па преко ових са Намјесништвом у Задру, односно с одговарајућим Министарством у Бечу, чији ће резултат бити „...да се пошљу лијечници у Црној Гори за радити около болестника од колере...”. Пошто је у „свој Окружје Боко-Которско” било „три сама лијечника”, то је, уз ангажовање Министарства из Беча, била обезбиђена циркулација њихових љекара кроз Црну Гору за вријеме епидемије колере.⁵¹ Ова епидемија је била наставак one из 1866. године у Пруској, Италији, Чешко-Моравској, Мађарској... Она је имала „...утицаја на политичка збивања уносећи, макар и привремено, траг сумње у односе између Србије и Црне Горе...”⁵²

На унутрашњем плану, као „директна посљедица колере која је 1867. године десетковала народ ...”, било је и даље ангажовање љекара: др M. S. Weisera крајем 1873. на Цетињу, др Косте (пребјегао из турске војске) 1872. на Даниловграду, др Н. Пападопола у Црмници и др Кајамација у Ријеци Црнојевића.⁵³ Р. Драгићевић је записао да је концепт уговора са др Weisером написао лично књаз Никола. „На жалост, недовољне финансијске могућности црногорске државе и одсуство сваке удобности за живот у тадашњој Црној Гори довели су убрзо до тога да се тај за народ неопходно потребни подухват угаси”.⁵⁴ Даље ће остати у функцији дворских љекара: др Милан Јовановић Морски (Бомбајски), др Роко Мишетић, др Светислав Симоновић и као посљедњи др Божидар Перазић.⁵⁵

И поред свих тешкоћа, развојна кривулja здравствених функција, односно санитетске службе у Црној Гори, у другој половини XIX вијека је у асцendentном ходу. Круна таквих је подизање Болнице „Данило I” на Цетињу, прве болнице на територији ондашње Црне Горе, која се развијала на

⁵¹ Драгићевић Р., н. дј. (2), 146-150.

⁵² Јовин С., *Епидемија колере у Црној Гори 1867 године и њене љолитичке последице*, *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae, Anno XIII, Fasc. I-II*, MLM-LXXXIII, 59, 63.

⁵³ Петровић Д., *Први државни љекари у Црној Гори*, Медицински Записи, 20, Титоград, 1967, 34-42.

⁵⁴ *Ibidem*, 42.

⁵⁵ *Ibidem*, 21-24.

модерним научним основама и која ће у наредним деценијама бити окосница развоја санитетске службе и здравствених функција у држави. Са њом ће почети здравствена функција стационарног лијешења и из ње ће се ширити све друге здравствене функције од значаја за здравље народа.⁵⁶ Болница је грађена од новца добијеног продајом поклона поводом рођења, односно крштења престолонасљедника Данила – гест књаза Николе и књегиње Милене достојан пажње и поштовања и примјеран за све будуће генерације Црногорца.

Подизању Болнице „Данило I” на Цетињу је претходило популарисање идеје и потребе за таквом установом. У листу за политику и књижевност „Црногорац”, који је почeo излазити 23. јануара 1871. године, већ у његовим првим бројевима, у два наставка, излазио је чланак под називом „Наше домаће потребе”, који се односио на потребу за оснивањем народне болнице. Дио текста гласи: „Пишући ове врсте, намијењене срећи нашега народа, излази нам пред очи још једна околност која је по нашем увјерењу, тако велика и важна да не би управо знали казати би л' народње здравље било потпуно обезбиђено и при умноженом броју ученијех лекара, ако не би ову околност узели сасвијем у обзир. Ова околност је народна болница ...”. И даље каже: „...Приступимо, dakле овом светом послу,... оснујмо народну болницу,... оваки су споменици најдостојнији човјештва”.⁵⁷ Околности су биле наклоњене овој идеји, јер је 17. јуна 1871. године „Његова Светлост књаз Никола I обдарен, милошћу божјом, здравијем мушкијем чедом...”. С обзиром на даљи ток догађања то ће означити и рађање здравствене функције стационарног лијечења у Црној Гори.⁵⁸ Болница је грађена од средине априла 1872. до краја маја 1873. године, али ће се „двери” Болнице „Данило I” широм отворити у намјенске сврхе у другој половини новембра 1875. године за „страдајуће Херцеговце” и све оне „којима помоћ требаше”, без разлике „вјере и народности”. Тада је лично књаз Никола позвао др Валерија-Вала Томића из Пучишћа на Брачу, који се тих дана налазио као љекар-добровољац у Жупи Никшићкој, да прими и организује рад ове Болнице. „Тако је Далматинац, односно Хрват, др Валерије Томић – добровољац у Херцеговачком устанку, био први љекар прве црногорске Болнице, а самим тим и њен први управник”.⁵⁹ Тако је крвљу рањеника из Херцеговачког устанка и Црногорско-турског рата означен почетак прве болнице у Црној Гори.

Почетком јануара 1876. године, др Валерије Томић је предао Болницу Мисији Црвеног крста, која се „најпохвалније” изразила „о раду и чистоти,

⁵⁶ Кусовац В., *125 година...*, 13.

⁵⁷ „Црногорац”, лист за политику и књижевност, 9, 20 март 1871.

⁵⁸ *Ibidem*, бр. 47, 18 децембар 1871.

⁵⁹ Кусовац В., *125 година...*, 15.

која постоји у болници”.⁶⁰ Из ове Болнице руска санитетска екипа „почиње располагати свој даљњи рад односно осталих болница”, које су се отварале за потребе све већег броја болесних и рањених. Тиме ће Болница у току црногорско-турског рата бити у функцији ратне хирургије. Завршетком рата, руска санитетска екипа је, у марту 1878. године, „сав материјал са шпитаљем” предала „под управом црногорске владе”.⁶¹ Те, 1878. године су проширене здравствене функције Болнице отварањем при њој прве апотеке у Црној Гори, чији је управник и оснивач био Јово Дрећ, несвршени студент медицине.

Територијално проширење Црне Горе послије побједоносног рата је омогућило трајно увођење државних здравствених функција, које ће бити темељене на послијератним реформама устројства државне управе (1878/79. г.). У организацији Министарства унутрашњих дјела је заступљена и санитетска служба, односно Закон о устројству Министарства унутрашњих дјела од 8. априла 1903. године у његовом саставу је Санитетско одјељење „са новим задацима на пољу здравствене службе и јавне хигијене”.⁶²

На пољу проширења здравствених функција, долазак др Милана Јовановића – Батута, за чије ангажовање је посредно преко својег министра Јована Павловића био заинтересован и сам књаз Никола, био је од немјерљивог значаја. Млади и високо медицински образовани љекар из Сомбора, на мјесту управника Болнице и начелника Санитета представљао је камен темељац даљег развоја ове установе и санитетске службе у „цијелој земљи”. Организацију здравствене службе он поставља на савременим основама, води борбу против надриљекарства, расписује „Стјечај” за окружне љекаре, проучава здравствено стање народа (о чему упознаје извјештајем лично књаза Николу), издаје часопис „Здравље – љекарске поуке народу” итд. Са њим су одређени путеви развоја и у ратовима и у миру, што је била својеврсна проба утемељености Болнице, државе и цјелокупног санитета.⁶³

Његовим одласком, 1882. године, његово започето дјело ће са пуно жара и успјеха наставити у истим функцијама др Петар Миљанић од 1884. па до смрти 1897. године. Уредбе и прописи из области санитета, које је са толико смисла и умјешности предлагao и доносио Батут, његов наследник и дослједник др Петар Миљанић ће крунисати у „Зборнику правила, прописа и наредаба у санитетској струци Кнежевине Црне Горе”. На оригиналу Зборника је својеручно књаз Никола написао: „Усвајам предложени нацрт Мог

⁶⁰ Петровић Д., *Подизање „Данилове болнице” и прве године њеног рада*, Медицински записи, 15, Титоград, 1964, 89-101.

⁶¹ Пламенац С., *Историја здравствене културе Црне Горе*, *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae*, Anno XIV, 2, MCMLXXIV, 6.

⁶² Глас Црногорца, Год. 32, бр. 16, 12 април 1903.

⁶³ Кусовац В., *125 година...*, 16.

Министра унутрашњих дјела и наређујем му, да се стара о тачном извешивању ових Правила и Прописа, а свима и свакоме да им се покоравају”, што је својеврсна илустрација система управљања и истовремено степена интересовања суверена за овај сегмент живота државе. Иако још увијек са недовољним бројем љекара у Црној Гори, ударно мјесто у Зборнику заузима одредба да „нико неможе бити љекар у Црној Гори ко није свршио медицинске науке и добио диплому на једном од познатих европских универзитета”. Ова одредба представља јасну илустрацију степена развоја медицинске мисли и праксе у Црној Гори, са јасним одређењима и власти према надриљекарству. Кроз личност др Божидара Перазића, др Станка Матановића и др Стева Огњеновића на челним функцијама црногорског Санитета, обезбиђењен је континуитет модернизовања санитетске службе и проширења здравствених функција у Црној Гори.

Међународно признање црногорске државе је дјеловало подстицајно да се „живо ради на уређењу санитетске струке...”. Поред Болнице на Цетињу, отварају се: „Књегиње Зорке” у Никшићу од продатих поклона добијених приликом њене удаје и у Подгорици – прва 1887. а друга 1888. године. Повремено су отваране и у Бару и Улцињу у вријеме већих епидемија мајарије. Због финансијских тешкоћа, а и због већ стеченог угледа „Данилове болнице”, болнице у Никшићу и Подгорици су престале да раде 1892. године.⁶⁴ Ј. Кујачић помиње и „болницу за педесет кревета”, подигнуту на Орјој Луци 1859. г. која је након неколико мјесеци затворена, па поново отворена као болница „Књегиње Олге Данилове”. „Одбор за сиротињу”, који је финансирао изградњу ове болнице, није имао средстава и за њено одржавање.⁶⁵ Године 1904, поред Даниловграда је подигнут „Дом за умоболне”, чији је управник од 1907. године био др Јован Кујачић. За подизање овог Дома, 1898. године је на Цетињу, на иницијативу самог књаза Николе, организован Одбор за прикупљање добровољних прилога. И поред тога, тежи болесници су упућивани у Шибеник.

Почетак XX вијека је означио и почетак стручне зубо-здравствене заштите, одobreњем праксе др Стефану Гутовићу из Женеве и Хафис Хасану из Цариграда у првој половини 1902. године. Већ 1906. године такво одобрење је за Улцињ добила Евросина Березина, а 1910. и Ристо Куслев – обоје зубни љекари. Већ тада, и сва окружна мјеста имају љекаре, које поставља санитетско одјељење Министарства унутрашњих дјела. У организацији здравствене заштите се остварује сарадња са инострanstвом: од уједа бијесног пса болесници су упућивани у Будимпешту, а касније у Ниш, где

⁶⁴ Петровић Д., *Санитетска служба у Црној Гори од 1852-1890*, Споменица Болнице, 1873-1973, Цетиње, 36.

⁶⁵ Кујачић Ј., *Прилози историји здравствене културе Црне Горе до краја 1918. године*, Београд, 1950, 108/109.

је основан Пастеров завод, из Беча је наручивана лимфа за вакцинације, се-
рум против дифтерије, завојни материјал итд.

У овом периоду па све до краја живота самосталне Црне Горе, упоредо
са модернизацијом здравствених функција, ради се и на доношењу новог
Санитетског законика, чијим нацртом су обухваћене „све здравствене по-
требе народа према савременим приликама у којима се у то доба налазила
Црна Гора”.⁶⁶ Реконструкцијом Данилове болнице 1912. године створени
су оптимални услови за стационарно лијечење. На свечаном отварању је, у
свом говору, књаз Никола рекао: „...Нека су на аманет и теби и свијема
твојијема друговима и сатрудницима сви они, који на вратима овога дома
љубави спрам ближњега закуцају, да у њем потраже љекарску помоћ...”⁶⁷
Те године је у Болници уведено електрично освјетљење, а већ наредне го-
дине она је добила и Рентгенов апарат. За све ово вријеме и књаз/краљ Ни-
кола показује лично интересовање за развој здравствене заштите, посебно
Данилове болнице, иако је и влада у својој надлежности поклањала велику
пажњу здрављу народа. И постављање камена темељца дјечкој болници на
Цетињу је у складу са плановима развоја здравствених функција у земљи.
И ратови овог периода, иако сметња развојним концептима, нијесу то били
влади сердара Јанка Вукотића да „У своме штампаном програму од 31. ја-
нуара 1914 ...” донесе и „Приједлоге о измјенама у санитетској струци”.
Овим „приједлозима” су предвиђене „веће болнице на Цетињу, у Подгори-
ци, Никшићу, Пљевљу и Пећи, а мање ...у Колашину или Бијелом Пољу и
у Бару”. За цетињску болницу програм је предвиђао 200 постеља, од којих
на Хируршком одјељењу 100, на „одјељењу за унутарње болести са инфек-
ционим одсјеком 50 постеља. Овоме потоњему додало би се и одјељење за
умоболне са 50 постеља...”. „...Исто тако требало би приододати Цетињској
болници и један бактериолошко-серолошки институт”.⁶⁸ Ови „Приједлози”
су предвиђали још и „стручно образовање ниже санитетског особља”,
„војно-санитетску струку”, „стручну обуку цивилних и војних љекара”,
„оснивање медицинског колегијума” итд. То ће бити посљедњи дах само-
сталног живота оновремене Црне Горе и крај пута од народних видара и
травара до доктора медицинских наука у вријеме династије Петровић
Његош.

⁶⁶ Кујачић Ј., н. дј. 106.

⁶⁷ Цетињски вијесник, бр. 19, 3 март 1912.

⁶⁸ Драгићевић Р., *План Владе сердара Јанка Вукотића о народном здрављу*,
Медицински Записи, 25, Титоград, 1972, 200-204.

Dr Vasilije KUSOVAC

HEALTH SERVICES AT THE TIME OF THE PETROVIĆ NJEGOŠ DYNASTY

Summary

In the first part of his paper, the author deals with the historical, geographical, climate, socio-economic, religious and other elements as reasons for the slow development of health services, ie. for the prolonged survival of folk medicine at the time of the Petrović Njegoš dynasty. As an illustration of then circumstances and referring to the available material, he describes the health condition, or rather illnesses of the following bishops: Danilo, Sava, Vasilije, Petar I and Petar II, as well as of some national leaders. The then ruling system in Montenegro is presented as reflected in the bishops and tribe leaders, sirdars and dukes, as well as their personal engagements at the appearance of plague, cholera, small-pox and other infectious diseases. The work contains the correspondence of bishops and national leaders on the occasion of epidemics in the neighbourhood as well as the description of measures undertaken in order to prevent further expansion of the disease. The usual measures for the protection of Montenegrin population from infectious diseases, which also meant meeting the demands of the authorities in Boka Kotorska for the protections of their own territories, included closing the border towards the Turkish territory, appointing guards, assigning special people to go on patrol, isolating affected houses of villages, or even burning the houses, giving orders and coordinating the relations with Venetian or Austrian authorities in Kotor.

The author also stresses the importance of French military doctors' engagements as secretaries, ie. court physicians, for the development and expansion of health services under the rule of Prince Danilo. On the basis of the available material, he links the appearance of the first state doctors to the disastrous epidemic of cholera in Montenegro in 1876.

A special section in the paper is dedicated to the erection of Danilo I Hospital in Cetinje and the importance it had for the development of health services in Montenegro, as well as to the reforms in the organization of the state after the vectorious Montenegrin-Turkish war, ie. after the international recognition of Montenegro as a sovereign state. The author emphasizes reciprocal relation between the development level of state functions and this segment of indispensable people's needs.

The work follows the development of health services under the rule of the Petrović Njegoš dynasty, starting from the time of folk healers, through the time of their suppression by the development and organization of modern health services in the second half of 19th century, up to the termination of the independent Principality, ie. Kingdom of Montenegro.

